

6. Кульчицький С.В. та ін. Історія України: Підруч. Для 10 кл. серед. шк. / С.В. Кульчицький, М.В. Коваль, Ю.Г. Лебедева. – К., 1998.
7. Кульчицький С.В., Шаповал Ю.І. Новітня історія України (1914-1939): Підруч. для 10-го кл. загальноосвіт. навч. закл. – К., 2003.
8. Програма з історії України. 7-11 класи (Проект) // Інформаційний збірник Міністерства освіти України. – 1992. – № 7-8.
9. Програми для середньої загальноосвітньої школи. Історія України. 5-11 класи. Всесвітня історія. 6-11 класи. – К., 1996.
10. Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. Історія України. Всесвітня історія. 5-11 класи. – К., 2005.
11. Темиров Ю.Т., Темирова Н.Р., Тодоров І.Я. История (1914-1945 гг.). Интегрированный курс: Учебное пособие для 10 класса общеобразовательной школы. – Донецк, 1998.
12. Турченко Ф.Г. Новітня історія України. Частина перша. (1917-1945 рр.): [Підручник для 10-го класу середньої школи] – К., 1994.
13. Турченко Ф.Г. Новітня історія України. Частина перша. 1917-1945. 10 клас: Підручник для серед. загальноосвіт. шк. Вид. 2-е, виправлене та доповнене. – К., 1998.
14. Турченко Ф.Г. Новітня історія України. Частина перша. 1914-1939. Підруч. для 10-го кл. серед. загальноосвіт. навч. закл. – Вид. 3-тє, виправл. та допов. – К., 2002.

Summary

On the base of researching of curriculums and textbooks in Ukraine history (1991-2007 years) comparative analysis of estimations of Ukrainian Central Rada of the period of March-October 1917 from the point of view of formation of future model of Ukrainian statehood (UPR) has been made. Key words: Ukrainian Central Rada, school textbook, model of Ukrainian statehood.

В. Ф. Шевченко

ДИРЕКТОРІЯ: СПРОБА ПОНОВЛЕННЯ УКРАЇНІЗАЦІЇ

Після заснування на таємному засіданні 13 листопада 1918 р. в будинку Міністерства шляхів представників всіх політичних сил, що входили до Національного Союзу, Директорія проголосила і значною мірою спрямувала свою роботу на відновлення і розвиток завоювань першого етапу визвольних змагань, здобутих в ході здійснення Центральною Радою політики українізації протягом березня 1917 – квітня 1918 рр. [17, с.130].

Історичні документи свідчать, що українізація була започаткована в 1917 р. Українською Центральною Радою, яка і ввела в широкий обіг поняття “українізація”, розпочала ті процеси, що склали її зміст. В своїй резолюції від 22 квітня 1917 р. УЦР визначила, що свою діяльність вона проводить “стоячи на принципі українізації [розрядка наша – В.Ш.] всього життя на Україні» [1, с.70]. Аналізуючи події того часу В. Винниченко свідчив, що вимога постанов і резолюцій всіх товариств і організацій була одноставна: “українізація всіх галузей життя” [2, с.77]. Тобто йшлося про українізацію як всеосяжний процес приведення всього національного державотворчого, політичного, соціально-економічного і духовного життя у відповідність до інтересів і запитів українського народу. Українізація в такому розумінні проголошувалася “принципом” і “програмою” УЦР. Цей термін використовувався нею, як для позначення змісту і форм широкого поступу українства, так і для визначення напряму, змісту динаміки окремих ділянок народного життя, конкретних структур і осередків.

Політика українізації об’єктивно була стрижнем, головним напрямом, надавала системний характер діяльності різних форм національної самоорганізації, громадських і державних утворень, в першу чергу – УЦР і Директорії, УНР їх доби, перебігу всіх визвольних змагань 1917-1921 рр. Вона була спрямована на відновлення достойного місця українського народу серед інших націй, його вільний і всебічний розвиток, відродження і розбудову національної державності, здійснення соборності українських земель, демократизацію всього суспільного життя, піднесення культури, вирішення гострих соціально-економічних проблем в інтересах корінного етносу і всього населення України. При цьому процес українізації всього життя в Україні мав поєднуватись із додержанням широких прав національних меншин.

Саме виникнення і головний напрям діяльності Директорії об’єктивно стали виявом поновлення процесу українізації започаткованого в березні 1917 р. Цей орган був утворений українськими політичними партіями і організаціями, які не сприйняли гетьманського перевороту, здійсненого за допомогою німецьких і австрійських штиків. На відміну від утворених демократичним способом і українськими політичними силами Центральної Ради та Української Народної Республіки гетьман був приведений до влади з ініціативи і шляхом прямого силового втручання центральних держав. Договір останніх з УНР передбачав перебування їх військ в

Україні тільки для допомоги в обороні краю проти *зовнішньої* агресії. Центральна Рада рішуче виступала проти іноземного втручання у внутрішні справи України. Гетьманат же був встановлений фактично іноземною армією після розгону УЦР, ліквідації державницьких і суспільно-політичних структур УНР німецькими військовими підрозділами чи за їх допомогою, спирався на останні у своїй *внутрішній* політиці, соціально-економічна і державно-політична складові якої відповідали в першу чергу інтересам неукраїнських заможних прошарків і зарубіжних держав, не сприймались більшістю народу і здійснювались переважно силовими методами.

Все ж могутній імпульс, наданий процесу українізації визвольною боротьбою народу, не змогли повністю перебороти чужі їй сили. Вони були змушені хоч частково і нерідко формально, але враховувати деякі досягнення УЦР і УНР. Зокрема, заколотники побоювались повністю відмовитись від національної державності, яку було збережено в урізаній формі, названо гетьманською і українською (до 1917 р. про це не могло бути й мови). Використовувалась назва запровадженої УЦР грошової одиниці (карбованець), національна символіка, різні українознавчі терміни (гетьман, отаман, староста тощо), проголошено відновлення козацтва, продовжено розпочатий УНР процес встановлення дипломатичних відносин із зарубіжними країнами тощо.

Але гетьманат контролювався і використовувався Німеччиною та Австро-Угорщиною перш за все у власних інтересах останніх. Були ліквідовані українські демократичні суспільно-політичні структури. Гетьманські збройні сили утворювались і діяли під наглядом, а то і за прямими завданнями окупантів, були переповнені колишніми царськими офіцерами, які мріяли про реставрацію «єдиної і неділимої». За їх активної участі здійснювались езекуції, масові страти тисяч і тисяч українців, особливо коли йшлося про придушення селянських і робітничих виступів, повернення земель, маєтків, підприємств колишнім поміщикам, великим власникам, реквізиції продовольства, інших матеріальних цінностей на користь центральних держав.[3, с.43-49; 4, с.122-124].

Під тиском національних патріотичних сил, в умовах наростаючих селянських повстань, робітничих виступів і з метою хоч якось послабити напругу в суспільстві з другої половини 1918 р. гетьман здійснив ряд заходів по розширенню мережі українських освітніх закладів і культурно-мистецьких мистецьких установ, заснував Академію наук. Але при цьому проголошувалось, що етнічне походження людини є її приватною справою. Відтак забезпечення національних і соціальних інтересів українства, які віками попирались і потребували особливої уваги та захисту, гетьманом не розглядалось як пріоритетний напрям державної політики, а українізація доби УЦР і УНР чи пропозиції щодо її продовження згадувалась як правило в контексті негативних характеристик [5, с.205,258; 4, с.114]. Такий підхід В. Винниченко слушно назвав «національною контрреволюцією гетьманщини» [3, с.61].

В цих умовах українські політичні сили розгорнули боротьбу за поновлення проголошеної Центральною Радою Української Народної Республіки і продовження її політики українізації всього суспільного, державницького, економічного, культурного, духовного життя. В травні 1918 р. вони (українські партії самостійників-соціалістів, трудова, демократів-хліборобів, соціалістів-федералістів, об'єднана рада залізниць, головна рада поштово-телеграфної спілки) об'єднались в Український Національно-Державний (з серпня ц. р. – Національний) Союз. В його першому публічному документі «Меморіялі» заявлялось: «Добрий державний лад може завести тільки національний демократичний діловий кабінет, складений в більшості з відомих українських діячів, взагалі з осіб української орієнтації, які мали б повне довіре широким українських мас» [6, с.363]. А в своїх «Політичних засадах» (серпень 1918 р.) Союз (з нього в цей час вийшла партія демократів-хліборобів, але до його складу вступили УСДРП, УПСР (центральна течія) [15, с.94,129,234], Всеукраїнський союз земств, Селянська спілка, Всеукраїнська учительська спілка, Українське правниче товариство, Студентський союз, Галицько-Буковинська рада, Українська кримська рада, Чорноморська рада, Холмський комітет) проголосив, що він «організує українську політично-громадську волю і репрезентуючи її, вживає всіх відповідних заходів для її виявлення і реалізації, як в межах України, так і поза її межами» [6, с.369]. Головну раду УНС очолювали засновники і керівні діячі Центральної Ради, співавтори і активні провідники її політики українізації – спочатку А.В. Ніковський, а потім – В.К. Винниченко.

В утворену Союзом для практичної реалізації цих завдань Директорію (листопад 1918 р.) ввійшли відомі українські діячі (В. Винниченко, П. Андрієвський, А. Макаренко, С. Петлюра, Ф. Швець), які в минулому були членами УЦР чи Генерального Секретаріату, інших державницьких або суспільно-громадських структур УНР і брали активну участь в українізаційному процесі. З прибічників останнього складався і визначений 14 листопада Директорією «вищий революційний орган боротьби» у Києві – Український Військовий Революційний Комітет (УВРК), до якого в різний час належали М. Авдієнко, В. Чехівський,

А. Пісоцький, З. Висоцький, П. Галаган, Й. Завгородній, М. Марченко, А. Драгомирецький, К. Прокопенко, Г. Черепенко, В. Мартос, М. Порш, В. Мазуренко, Л. Михайлов [7, арк.1]. Вже сам склад цих утворень виразно свідчив про їх національний характер на відміну від багатьох гетьманських структур.

Адже за гетьманщини в першому та наступних складах Ради Міністрів хоч і було чимало осіб народжених в Україні, але за партійною належністю, переконаннями і діями вони належали до російських кадетів і октябристів чи інших антиукраїнських сил. Як свідчив В. Винниченко «з усього кабінета міністрів один чи два міністри знали українську мову... Гетьман по-українськи говорити не вмів [додатковим підтвердженням вірності такого спостереження є і написання Скоропадським своїх мемуарів під назвою «Воспоминания» і неопублікованих «Дневников» виключно російською [5; 12 арк.43] – В.Ш.]. Все оточення його... складалось з руської «забубенної» офіцери, яка істинно-русськими словами ляяла і висміювала й українську державу, й українську мову, й усе українське. По міністерствах вищі керуючі посади було...засаджено людьми відповідними до нового ладу» [3, с.61]. Це визнавав і сам П. Скоропадський, який пізніше зазначав, що керівники, наприклад, гетьманських комісій по підготовці міських і земських виборів відповідно ще дореволюційний голова Київської міської думи І. Д'яков і великий землевласник, голова реакційної антиукраїнської за складом і діяльністю Спілки промисловості, торгівлі й фінансів (Протофіс) О. Голіцин [цитуюмо мовою оригіналу – В.Ш.] «ничего общего не имели с украинцами, хотя оба были уроженцами нашего края» [5, с.205]. Таку характеристику можна віднести до більшості інших його посадовців, бо Скоропадський, за його ж словами, «положительно не видел действительно государственных людей среди украинцев» [5, с.294]. Та й взагалі він вважав, що «наш украинец будет всегда украинцем «русским» в отличие от «галицийских» украинцев» [5, с.255]. При такому підході годі було й думати про захист корінних інтересів українства в державі, де владарювали далекі від корінного етносу чиновники.

До того ж сам гетьман, як і керівники його урядів (Ф. Лизогуб, С. Гербель), багатьох міністерств, місцевих органів управління належали до заможних, більшою мірою зрйосіщених або зовсім неукраїнських верств – великих землевласників, підприємців, купців, дореволюційних царських урядовців, офіцерів, високопоставлених юристів. Вони опікувалися в першу чергу власними інтересами, вузьокласовими уподобаннями свого клану, нехтували запитамі селянства, робітництва, трудової інтелегенції, які складали абсолютну більшість як українства, так і національних меншин.

Гетьман відкинув демократичні методи діяльності, авторитарно зосередив в своїх руках найвищу законодавчу, виконавчу і судову владу, що суперечило устремлінням більшості народу. Українські політичні сили, які виступали проти нього, творили національні за складом і демократичні за природою колегіальні органи (Національний Союз, Директорія, Військово-Революційний комітет, Трудовий конгрес) і прагнули домогтися відновлення українізації всіх галузей життя притаманними їй народоправчими засобами. Вони у своїх зверненнях до гетьмана, німецького народу, окупаційних військових властей, а Винниченко і Петлюра – під час особистих зустрічей з Скоропадським намагались переконати його і німецьких посадовців змінити державний устрій, склад працівників керівних структур, зміст і методи діяльності гетьманату відповідно до потреб більшості населення - українства.

Позитивного відгуку це не мало. А згадані ініціатори таких пропозицій були ув'язнені в тюрмах [3, с.76] В таких умовах, коли державне управління в Україні здійснювалось переважно силовими методами, а окупаційні війська і гетьманські загони розгорнули масові розправи з неугодними, зокрема залили багато сіл кров'ю страчених селян, і у відповідь запалала пожежа стихійного повстансько-партизанського руху, не залишалось нічого іншого, як закликати до повалення гетьманської влади. Проголошення гетьманом 15 листопада федерації з білогвардійськими режимами півдня Росії ще більше віддалило від нього національні патріотичні сили.

При цьому Директорія намагалась використати наявні можливості, особливо у зв'язку з початком революції в Німеччині, щоб до мінімуму звести можливі негативні наслідки силових протистоянь. Уже в першій своїй відозві Директорія запропонувала «П. Скоропадському й його міністрам залишити обманом і насильством захоплені ними урядові посади. В ім'я спокою, порядку в Республіці пропонуємо зробити це негайно, без пролиття крові. Офіцерським руським організаціям пропонуємо скласти зброю й виїхати з меж України, куди хто схоче» [3, с.112]. Тут же висловлювалась надія на розуміння німецькими військовиками прагнень пригніченого українства. На жаль, цей заклик не був прийнятий до уваги гетьманатом, що змусило Директорію відповідно до обстановки закликати українство до боротьби проти нього. Зокрема, 26 листопада вона ухвалює постанову про рішучу відсіч супротивникам відродження УНР, які «всякими способами будуть перешкоджать народові самому правити собою... Влада на

місцях, по селах, по містечках та містах належить органам народного самоврядування та комісарам народного правительства Директорії. Комісарам Директорії твердо і під страхом наказується ...всіх, хто кликатиме до грабежів, розбоїв, до знищення народного добра – панських економій і цукроварень і т. і. заарештовувати і віддавати до військового суду. Всякий, хто в сей мент перешкоджає народові боротись з гетьманськими поміщиками та капіталістами, що перешкоджає утворити народну владу Республіки, той є злочинець» [8, с.192-193]. УВРК як центр боротьби у Києві за перехід влади до Директорії відразу ж після свого виникнення активно гуртує суспільні сили, збройні підрозділи, організовує розвідку і зв'язок. За допомогою Ревкому залізниць України і Головної Ради спілок Правобережної залізниці їх телеграфом розсилаються відозви та інші документи Директорії із закликом до повстання, блокується розповсюдження гетьманських приписів. Велика увага приділяється агітаційно-роз'яснювальній роботі в німецьких військах, внаслідок якої вдалося домогтися їх невтручання в події. А Саксонський полк навіть заявив про підтримку боротьби українських демократичних сил проти гетьманату.

УВРК разом з робітничими профспілками і Демократичним центром соціалістичних партій утворює Оперативний штаб (М. Авдієнко, П. Галаган, Г. Горобець) по керівництву антигетьманським повстанням у місті, яке розпочалось в ніч з 22 на 23 листопада, коли революційні бойові групи захопили ряд районів (Поділ, частини Лук'янівки, Куренівки, Либідської і Старокиївської дільниць). Послані в різні райони столиці понад 800 агітаторів привертати на бік повстанців широкі кола міської громади. І коли війська Директорії пішли в наступ на Київ, робітничі загони і військові групи при підтримці киян за наказом Оперативного штабу в ніч з 13 на 14 грудня 1918 р. без особливих жертв обеззброїли гетьманські підрозділи і взяли під свій контроль гетьманську канцелярію, військове міністерство, генеральний штаб, всі основні частини міста. УВРК 14 грудня призначив як тимчасову, до прибуття в Київ Директорії, Раду Комісарів на чолі з В. Чехівським, до якої ввійшли такі відомі українські діячі як М. Галаган, В. Мазуренко, Д. Донцов, О. Лотоцький, Б. Мартос та інші [7, арк.1-7]. Наступного дня в усі міністерства і відомства на строк до трьох тижнів були направлені спеціальні уповноважені УВРК – комісари для забезпечення функціонування перших «відповідно потребам менту та вказівкам Директорії» [8, с.87,101]. За їх допомогою Рада Комісарів зуміла в стислий строк взяти під контроль технічний апарат міністерств і забезпечити необхідний напрям його діяльності [9, с.140-141].

Прибувши 18 грудня до Києва Директорія 24 грудня 1918 р. на своєму об'єднаному разом з представниками міністерств і комісарів УВРК засіданні приймає Декларацію (опублікована 26 грудня), якою офіційно сповіщалось про скасування гетьманського режиму, про відновлення таких основоположних засад політики українізації як відродження УНР, повернення її земельного та робітничого законодавства. Зокрема, було ухвалено, що «всі дрібні селянські господарства і всі трудові господарства залишаються в користуванні попередніх власників, а решта землі [тобто поміщицька – В.Ш.] переходить в користування безземельних і малоземельних селян» [12, арк.11]. Підтверджувався тимчасовий характер діяльності Директорії і повідомлялось про підготовку до якнайшвидшого скликання найвищого колегіального та обраного народом легітимного органу влади – Трудового конгресу, передбачалось утворення розгалуженої системи різних ланок загальнодержавного і місцевого управління [8, с.35]. Одночасно було затверджено склад Ради Міністрів на чолі з В. Чехівським, в якій більшість керівних посад займали відомі українські політики і діячі культури. В складі РМ було поновлено скасовані гетьманом міністерства земельних, єврейських справ, пошт і телеграфу, мистецтв тощо. В подальшому для більшої оперативності у вирішенні питань було утворено Велику і Малу ради міністрів. Остання складалась з товаришів (заступників) міністрів і розглядала справи за дорученням Великої ради [9, с.140-143].

Не дивлячись на складні умови у зв'язку з безперервними воєнними діями за короткий час (неповний місяць) було, як і обіцялось, скликано Трудовий конгрес, перше засідання якого 23 січня 1919 р. о 16 год. 45 хвилин відкрила Директорія на чолі з В. Винниченком. Головуючий на ньому С. Вітик (один з лідерів Української соціал-демократичної партії Галичини, член президії Національної Ради ЗУНР) так окреслив мету його учасників: «Всі наші засідання будуть присвячені зміцненню об'єднаних частин України, визволенню пролетаріату, вирішенню аграрного питання і справі національної оборони краю, котрий знаходиться під загрозою нападу наших ворогів» [14, арк.2-3]. Всі ці завдання підтверджували головний напрям діяльності державних і громадських структур відродженої УНР – відновлення і здійснення важливих складових політики українізації, проголошеної ще УЦР в 1917 р.

Велика увага приділялась посиленню національного характеру всього суспільного і культурного життя. Вже 26 грудня 1918 р. Рада Міністрів ухвалює постанову про «поширення серед суспільства національного і соціального світогляду» [8, с.118]. 26 грудня всі міністерства було зобов'язано регулярно інформувати населення про свою роботу, для чого утворити

інформаційні відділи і щоденно надавати відповідні відомості Українському телеграфному агентству [8, с.132]. 1 січня 1919 р. українська мова була оголошена державною як «обов'язкова до вжитку в армії, флоті і всіх урядових та загальних громадських публічноправних установах». І вже 2 січня морському міністру було запропоновано переробити поданий російською мовою документ і внести його до уряду українською [8, с.145]. Приймається закон про вищі органи Української автокефальної православної церкви, яка однині «ні в якій залежності од Всеросійського Патріарха не стоїть». Поновлюється грошова система, запроваджена УЦР: гривня, яка поділялась на 100 шагів, і карбованець, який складався з двох гривень [9, с.195]. Постійно асигнуються кошти на розвиток освіти, різних культурних установ, на потреби створеного М. Грушевським ще в 1906 р. Українського наукового товариства. Погрузка і перевезення шкільних підручників та іншої літератури були прирівняні до транспортування хліба й інших вантажів першої необхідності [8, с.40,43,51,55,187,218].

Директорія, Рада Міністрів як один з пріоритетних напрямів своєї діяльності здійснювали таку важливу складову політики українізації як започатковану ще 3-м Універсалом УЦР (листопад 1917 р.) соборність українських земель. Вже в першому міжнародному документі Директорії Зверненні «До народів всього світу та їх правительств» повідомлялось про відновлення УНР та її влади на етнічних українських землях [10]. Важливою подією на цьому шляху став вікопомний Акт Злуки УНР та ЗУНР, оприлюднення якого 22 січня 1919 р. було оголошено «Днем свята прилучення Галичини до України». Президента ЗУНР Є. Петрушевича було включено до складу Директорії [11, арк.1-6; 8, с.197].

Всіляко підтримувались об'єднавчі дії різних частин українства. Було, зокрема, заявлено про сприяння бажанню українського населення Бессарабії об'єднатись з УНР, схвалювалось звернення створеної ним власної Директорії до президента США, урядів Англії, Франції, України, Німеччини, Австрії, Росії та Італії з проханням сприяти цьому, протидіяти насиллю Румунії над Бессарабією. При цьому було висловлено рішучий протест проти насильницьких дій Румунії, яка силоміць в листопаді 1918 р. захопила українські землі цього краю всупереч волі його мешканців, здійснювала щодо них масові грабежі і переслідування [11, арк.4-7]. Брутальна загарбницька політика Румунії викликала масовий спротив в окупованих нею українських землях, зокрема Хотинському, Акерманському, Сорочинському повітах. Так, 23 січня 1919 р. в Хотинському повіті Бессарабії вибухнуло могутнє антирумунське повстання, учасники якого за три дні звільнили всю його територію. Директорія через складне воєнне і міжнародне становище не змогла подати їм пряму допомогу військами, але все ж зуміла переправити борцям за свободу своєї землі певну кількість зброї. Окупанти жорстоко розправились з непокірними українцями: багатьох вбили, спалили десятки сіл, чимало останніх артилерія зрівняла з землею разом з мешканцями, поранили 15 тисяч чоловік, понад 50 тисяч біженців були змушені тікати через Дністер на територію УНР, керівництво якої виділило спеціальні кошти для допомоги нещасним [8, с.38,615].

Така ж доля спіткала буковинських українців, Народне Віче яких (близько 10 тис. чоловік) 3 листопада 1918 р. проголосило у Чернівцях возз'єднання Північної Буковини із ЗУНР та «злуку з Великою Україною». Але румунські можновладці проігнорували це народне волевиявлення, скористались пасивністю гетьманату і 11 листопада захопили цей край [13, с.398].

Після відновлення УНР її керівництво в кінці 1918-1919 рр. не раз протестувало проти брутальних агресивних дій сусідніх держав, подавало політичну, моральну, матеріальну, фінансову, а коли обставини сприяли – то і військову підтримку українцям Галичини, Холмщини, Буковини, Закарпаття в захисті їх прав. Так, 18 і 26 січня 1919 р. Рада Міністрів УНР ухвалює рішення про заготівлі і постачання (через Червоний Хрест) хліба для населення Галичини, Буковини, виділяє для цього 40 млн гривень [8, с.193,218]. 30 січня асигнується 10 млн карбованців «для оборони північно-східної границі – адміністрації Холмщини і Підляшшя» [8, с.223]. 18 лютого 1919 р. Директорія передбачає кошти для допомоги православним храмам в окупованих поляками місцевостях Холмщини, Підляшшя, Полісся. 3 березня надається 10 млн гривень «на перешивку галицьких вузькоколіїних залізниць», а також 2 млн – «на підтримання української преси на територіях УНР, зайнятих ворожим військом» [8, с.40,73].

Але діяльності Директорії, відновленої нею УНР по забезпеченню народу можливості «самому правити самим собою» шляхом українізації всього суспільного життя перешкодили агресивні дії сусідів. Природні для всякого демократичного процесу дискусії і суперечки між різними українськими політичними силами та керівними діями відновленої УНР щодо шляхів подальшого розвитку революції, форм державного устрою не супроводжувались силовими протистояннями. Та й після повалення гетьманату національні утворення до них не прагнули і їх не починали. Більше того, коли події унеможливили здійснення запропонованих тим же Винниченком ідей, він пішов у відставку з поста голови Директорії. Цим самим дав можливість

прихильникам дещо іншого підходу на чолі з Петлюрою практично довести життєвість пропозицій останнього. Але втручання іноземних держав завадило здійснити і їх. Перебіг подій в Україні після приходу Директорії до влади дає підставу вести мову про те, що не суперечки керівників Директорії, її помилки і прорахунки, а в першу чергу і головним чином вторгнення іноземних військ та структур завадило спробі поновлення українізації перерости у невідворотний процес.

Антигетьманський переворот пройшов з порівняно невеликими жертвами з обох сторін. Головною військовою силою, що в значній мірі визначила його успіх, став Окремий загін січових стрільців – військово формування, яке наприкінці 1917 – на початку 1918 рр. найбільш послідовно підтримувало УЦР. Виведений після падіння останньої з Києва до Білої Церкви загін в листопаді 1918 р. відразу ж відгукнувся на заклик прибулого туди члена Директорії С. Петлюри повстати проти несприйнятого більшістю народу гетьманату. На початку грудня загін було перетворено в Осадний корпус, до складу якого входили 4 полки піхоти, гарматна бригада, 8 кулеметних сотень, дивізіон кінноти, допоміжні частини. В боях під Мотовилівкою і Васильковом корпус під командуванням Є. Коновальця розгромив супротивні війська і невдовзі в умовах антигетьманського повстання в Києві вступив в столицю, здійснював там охоронно-караульну службу [8, с.624]. За прикладом січовиків на бік Директорії переходили й інші урядові військові частини, численні повстанські загони, зокрема отаманів Ангела, Зеленого, Григор'єва та інших. Керовані різними політичними силами в т.ч. боротьбістами, лівими есерами, більшовиками, вони об'єднувались на антигетьманській основі, забезпечили повсюдний перехід влади до прибічників Директорії [16, с.347]. Навіть анархіст Н. Махно, заявивши про свою недовіру до нової влади повідомив, що збройно з нею боротись поки не буде [19, с.158].

Але з перших днів свого існування Директорії і відновленій нею УНР довелося з усіх сил відбиватись від чужоземних ворогів українського відродження. Польські війська вже в листопаді 1918 р. розпочали бої проти ЗУНР, яка невдовзі возз'єдналась з УНР, стала її областю. Оборона останньої відтак була вже справою як самих галичан, так і всієї держави. Румунія, як йшлося вище, здійснила брутальну агресію щодо українських земель Бессарабії та Буковини. Чехословацька силою захопила Закарпаття. Південь України окупувала Антанта. З південного сходу насувалась денікінська Біла армія. Ніхто з новоявлених претендентів на українські землі і слухати не хотів про права українства самим порядкувати у своєму краї.

З півночі і сходу бойові дії проти УНР повела радянська Росія. Причому це здійснювалось під прикриттям заяв про допомогу радянському уряду України. Тобто на відміну від інших згаданих вище недоброзичливців нашого народу РСФРР визнавала українську державність, але тільки радянську. Хоча і остання нерідко розглядалась в Москві як чисто формальне утворення. Так, в листопаді 1918 р. ЦК РКП(б) без відома українців, навіть утвореної нещодавно КП(б)У, затвердив радянський Тимчасовий робітничо-селянський уряд України. І тільки після їх протестів до цієї справи було допущено ЦК КП(б)У [18, арк.46].

В таких умовах практично стало неможливим здійснити чимало з наміченого. Всі сили і можливості довелося концентрувати на створенні збройних сил, нашвидкуруч вирішувати проблеми виживання держави, безпосереднього керівництва бойовими діями армії, важкого пошуку різних можливостей протистояти, іноді майже в безвихідних ситуаціях, агресивним підступам тих сил, які не могли змиритись з існуванням української національної державності. Бойова обстановка вимагала специфічних дій, в тому числі і з огляду на одноосібний характер воєнного командування, притаманного військовим керівникам піклування про виховання у підлеглих патріотизму, відданості армії, дисциплінованості, фронтової виучки, готовності до силового фізичного протистояння з супротивником, до самопожертви. Саме цьому мали служити (як скрізь у світі) паради та урочисті огляди військ, відповідне матеріально-технічне забезпечення, створення одностроїв і т.д. і т.п., за «захоплення» якими того ж Петлюру не раз аж надто емоційно критикували, і без чого не буває армії.

Дослідження спроби Директорії відновити українізацію висуває ряд питань, які, на нашу думку, потребують подальшого обговорення і розгляду. Йдеться, наприклад, про причини війни між УНР і радянською Росією, яка розгорнулася з кінця 1918 р. Не війська УНР вторгнулись в російські землі, а війська РСФРР пішли в Україну, до речі всупереч пересторогам ряду українських більшовиків. Піддаючи (небезпідставно) критиці дії українських державних та військових провідників у зв'язку з воєнними поразками не можна не зважати і на те, що воєнна ситуація була не на користь УНР. Вона не прагнула до війни, не мала розбудованої армії, відповідної інфраструктури, стрункої системи командування, розробленої стратегії і тактики оборони краю. І головна причина такого стану полягала не в розбіжності поглядів або особистих якостях чи помилках тогочасного українського керівництва, хоча вони дійсно мали місце. Адже знову (як і в кінці 1917 р.) історія не відвела для розбудови армії необхідного часу, умов і

матеріальних засобів. Українізовані військові частини, воєнізовані громадські структури, які підтримали Директорію, не становили єдиного цілого, залишались у підпорядкуванні своїх командирів і отаманів. Останні нерідко піддавались облудній демагогічній агітації, вчиняли свавільні дії, а то й переходили на бік супротивника. Часу та й відповідних можливостей для створення стрункої військової структури і командування вже не було. Поряд з браком досвіду, прорахунками на захисті здобутої волі катастрофічно позначалась нестача часу. Проблеми оборони краю довелося вирішувати нашвидкоруч, в ході воєнних дій, що вже були нав'язані супротивниками. Армія УНР була слабо озброєна, відчувала гостру нестачу самого необхідного [21, с.161]. «Вона, за свідченнями сучасників, була дуже часто голодна і завше своїй більшості обірвана та боса» [20, с.342]. Різке зменшення чисельності збройних сил УНР окрім соціально-політичних причин було пов'язане і з небаченою за масштабами епідемією тифу, яка буквально викошувала лави українських вояків. На думку В. Солдатенка, світло на її витоки могла б пролити експертиза зразків тифозної сироватки, які знаходяться в архіві Бактеріологічного інституту в Парижі. Такий підхід виглядає правомірним і у зв'язку з тим, що навіть закуплені за українські гроші у Франції й Італії медикаменти сусідні держави не пропускали в Україну [20, с.421,424].

Не спрацьовує і просте порівняння чисельності протиборствующих сторін, бо в такому випадку поза увагою залишається якісний склад, виучка і роди військ (артилерія, наприклад, здатна із значної відстані на третину винищувати ряди ворога навіть при відсутності безпосереднього бойового контакту інших підрозділів). Російські радянські війська спирались до того ж на опановану Раднаркомом ставку колишнього Верховного головнокомандування з її заздальгідь розробленими планами, налагодженими оперативними зв'язками, вишколеним офіцерським корпусом, чимала частина якого перейшла на службу новій владі, з підпорядкованими їй величезними складами зброї та іншого спорядження, значними людськими і фінансовими ресурсами, включаючи золотий запас колишньої імперії. І така ситуація тривала протягом всього часу воєнних дій в Україні. Інші їх учасники – білогвардійці, польські, румунські, французькі інтервенти спирались на практично необмежену підтримку всіх країн Антанти. Без такої іноземної допомоги жодна з військово-політичних сил всередині України не мала б шансів на успіх в боротьбі проти відродження нації. Та й взагалі після відновлення УНР до втручання інших держав військових дій в наших землях не було і ніхто з українських політичних структур не збирався їх починати.

Непростими і досі недостатньо, на нашу думку, дослідженими є проблеми страждань мирного населення у той воєнний час. Відповідальність за них несуть і відповідні керівники, хоча в тій мірі, в якій їм були підвладні сили, що чинили безчинства. Йдеться про єврейські погроми, безсоромне приниження, грабування і нищення українців, безцеремонні розправи з тими (а це тисячі і тисячі людей різних національностей), хто тільки здавався підозрілим різним урядовцям і самозваним владолюбцям. Нагальною є потреба детально висвітлити на основі документальних даних і без заполітизованості такі варварські події, визначити, що і коли відбувалось як здійснення відповідної політики, а що і коли – як стихійні або просто кримінальні вчинки, обумовлені впливом шовіністичних поглядів, чорносотенних традицій чи темних мародерських схильностей учасників безчинств. Цікавим було б і повне прояснення ролі масонських зв'язків. І важливо не тільки і не стільки встановити документально (а не шляхом припущень) належність тих чи інших історичних осіб до масонства, як визначити, що ж конкретно негативного чи позитивного було в діяльності останнього в українських землях.

Джерела та література

1. Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. У 2 т. – Т. 1. – К., 1997.
2. Винниченко В. Відродження нації. – К., 1990. – Ч. 1
3. Винниченко В. Відродження нації. – К., 1990. – Ч. 3.
4. Рубльов О.С., Реєнт О.П. Українські визвольні змагання 1917-1921 рр. – К., 1999.
5. Скоропадський П. Спогади. – Київ; Філадельфія, 1995.
6. Тисяча років української суспільно-політичної думки. У дев'яти томах – Т. 6. – К., 2001.
7. Центральний державний архів вищих органів влади і управління (далі – ЦДАВО), Ф. 1429. – Оп. 1. – Спр. 13.
8. Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 – листопад 1920 рр.: Документи і матеріали. У 2-х томах, 3-х частинах. – Т. 1. – К., 2006.
9. Уряди України у ХХ ст. – К., 2001.
10. ЦДАВО. – Ф. 1429. – Оп. 1. – Спр. 29.
11. ЦДАВО. – Ф. 1429. – Оп. 1. – Спр. 5.
12. ЦДАВО. – Ф. 1429. – Оп. 5. – Спр. 6.
13. Енциклопедія історії України. – Т. 1. – К., 2003.
14. ЦДАВО. – Ф. 4465. – Оп. 1. – Спр. 219.

15. Українські політичні партії кінця XIX – початку XX століття. Програмові і довідкові матеріали. Упорядники: Шевченко В.Ф., Кривошея В.В., Зверьков Ю.М. – К., 1993.
16. Україна: політична історія. XX-XXI ст. – К., 2007.
17. Христюк П. Замітки і матеріали до історії Української революції. 1917-1920. – Т. 3. – Відень, 1921.
18. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГОУ), Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 15.
19. Махно Н. Воспоминания. – Кн. 2-3. – Париж, 1936-1937; Київ, 1991.
20. Солдатенко В.Ф. Винниченко і Петлюра: політичні портрети революційної доби. – К., 2007.
21. Петлюра С. Вибрані твори та документи. – К., 1994.

Summary

This article is devoted to the «ukranization» politic of Directory during 1918-1921. The author comes to conclusion that leadership of UNR made serious mistake in the state building.

Т. А. Бевз

ПОШУК МОДЕЛІ НАЦІОНАЛЬНО-ДЕРЖАВНОГО БУДІВНИЦТВА У ДОБУ ДИРЕКТОРІЇ

Проблема влади та зміни моделей національно-державного будівництва надзвичайно актуальними є завжди під час революцій, державних переворотів та демократичних змін політичних систем. Власне, поєднання усіх цих чинників зазнала Україна в умовах Української революції 1917-1920 рр. Політичні системи змінювалися з блискавичною швидкістю: республіка, монархія і знову республіка. Повернення до республіканської форми правління в умовах Директорії мав багато своєрідних особливостей і, насамперед, у виборі моделей державного будівництва.

Складність ситуації, в якій Директорії прийшла до влади обумовлювалася:

- 1) військовою організацією Директорії;
- 2) відсутністю її авторитету серед українських і неукраїнських політичних партій;
- 3) невиразністю соціально-економічної платформи.

Аналізуючи текст відозви Директорії від 15 листопада 1918 р., доходимо висновку, що у ній відсутня будь-яка розгорнута програма революційних заходів і перетворень. В. Солдатенко зазначає, що «окрім загальних фраз про необхідність повалення поміщицько-буржуазного режиму й відновлення політичних і соціальних революційних здобутків українського народу, що мали бути закріплені Українськими Установчими зборами, у відозві немає конкретнішого і сталішого визначення мети боротьби» й підкреслює, що «одне лише було зазначено в ній з безсумнівною чіткістю: оборона незалежності Української держави у формі Української Народної Республіки» [1, с.555-556]. У зв'язку з цим, В. Солдатенко висловлює припущення, що «Національний Союз, створюючи Директорію, свідомо уникав виразного формулювання соціально-політичних гасел, відкладаючи це питання на потім, доручаючи лише виконання обмежених технічно-військових функцій – збройного повалення гетьманщини» [1, с.556].

Усе це давало підстави констатувати нездатність Директорії сформулювати нові суспільні відносини у державному масштабі і викликало появу серед селянства і армії, а також у рядах УПСР ідеї відновлення Центральної Ради. М. Грушевський, О. Жуковський, В. Голубович, А. Степаненко поставили завдання «негайного скликання Української Центральної Ради і відновлення в цілому соціального, економічного й державно-політичного законодавства Центральної Ради» [2, с.14]. У центрі уваги нарад соціалістів-революціонерів (грудень 1918 р.) стояло саме це питання. На підставі аналізу ситуації ініціатори цієї ідеї прийшли до думки, що «тільки скликання Центральної Ради й відновлення її законодавства було в стані: а) одразу ж підвести міцний ґрунт революційного народоправства під відновлення УНР; б) перевести революцію зі сфери повстання й військових комбінацій та авантур в сферу публічної відповідальної творчості; в) придбати довір'я неукраїнського робітництва та революційної інтелігенції до революційних заходів українських робітників і селян, а тим самим відродити той єдиний революційний фронт на Україні, для створення якого так багачко зробила в свій час Центральна Рада» [2, с.15]. Лише після виконання цих завдань та відновлення законодавства першої Української Народної Республіки українські есери вважали доцільним завершення повноважень Центральної Ради. Згідно з їх концепцією, Рада повинна була, не гаючи часу, не затримуючи влади в своїх руках, передати її ренесформованому правоздатному центрально-робітничо-селянському органі Української Республіки. На думку есерів, цей орган мав гарантувати дальший поступовий розвиток української революції.

Оцінюючи цю концепцію, один із лідерів українських соціалістів-революціонерів П. Христюк писав: «...коли Директорія не ступила прямо, рішуче й негативно на шлях організації радянської